

Розділ 3-й. РЕЛІГІЯ В КОНФЕСІЙНИХ ВИЯВАХ ЇЇ ІСТОРІЇ

3.1 Алла Вадимівна АРИСТОВА. МАРТИН ЛЮТЕР: ТРАГЕДІЯ РЕФОРМАТОРА

У статті висвітлені чинники об'єктивної та суб'єктивної природи, що обумовлюють трагічні, суперечливі виміри долі, особистісної еволюції, соціальних та ідейних наслідків діяльності реформаторів та їх учень (на прикладі життя і вчення Мартіна Лютера).

Ключові слова: Лютер, Реформація, «homo reformatore», Римо-Католицька Церква.

Alla Vadymivna ARISTOVA. MARTIN LUTHER: THE TRAGEDY OF THE REFORMER

In the article the author highlights the different objective and subjective factors that have determined the tragic, controversial dimensions of destiny, personal evolution, social and ideological consequences of the reformer's activities (based on the example of Martin Luther's life and doctrine).

Key words: Luther, Reformation, «homo reformatore», Roman Catholic Church.

Актуальність теми дослідження. В горнилі Реформації, а ще більшою мірою – через століття конституювання і утвердження численних протестантських деномінацій, виник і трансливався образ Мартіна Лютера як харизматичного, незламного, натхненного духовного лідера, зятого опонента Римо-Католицької Церкви і Папської влади, взірця людських чеснот і щиросердної релігійної віри. Між тим постать Лютера насправді – це постать контраверсійна і трагічна. І в перенасиченому графіку святкових, наукових, громадських, просвітницьких тощо заходів у межах програми R500 про це воліли зайвий раз не згадувати. Проте ось ця трагічність є загальною рисою життя і посмертя майже всіх великих реформаторів, духовних і релігійних лідерів, які поклали себе на вітвар суспільних перетворень.

Ступінь вивчення. Про життя Лютера як великого реформатора написано десятки біографій, серед них є вихвальні й провокаційні, але найкращі, на нашу думку, – ті, що відтворюють трагічну суперечливість його постаті, неможливість її однозначної оцінки. А про це писатимуть Г. Кюнг і М. Вебер, Г. Лесінг і Т. Карлейль, Г. Брендлер і Е. Соловійов, В. Зоц і Х. Шиллінг.

Об'єкт дослідження. При цьому додатково вивчені нами джерела дають підставу сказати про вже іншого Мартіна Лютера. Він вже нам з'являється – не тільки як уособлений заклик до «виправдання вірою», до праведності й рівності раннього християнства, до виправлення Церкви і відмови від аморальних практик продажу індульгенцій; не тільки Sola fide і Sola Scriptura, релігійні хорали і німецькомовна Біблія. Він постає як людина, чия діяльність і вчення відіграли аж надто суперечливу роль в історії церкви і західного суспільства в цілому.

Основний виклад теми статті. Оцінюючи не тільки постать Лютера, але й численних інших історичних осіб, які ставали ідеологами і провідниками значимих соціальних перетворень, натрапляємо на той факт, що їх життя і спадщина ставали згустком і джерелом особистих і соціальних трагедій.

Універсальність трагедії «*homo reformator*» а полягає, принаймні, у таких аспектах:

По-перше, шлях до реформ, протесту, інновацій – це шлях, який украй рідко пролягає поза досвідом особистісної екзистенційної кризи, світоглядного зламу, який людина має пережити; болісного ціннісного пошуку, що запитує віднайти свою правду і нові смисли буттєвості, спонукає до опору проти звичного, традиційного, усталеного. Те, що такий важкий духовний досвід пережив Лютер – жодного сумніву; можна тільки уявити ті муки, що краляли його душу, коли він вимушено розривав стосунки з Церквою, служіння якій було справою десятиліть його життя.

По-друге, всі піонери-інноватори потрапляли у пастку залежності від тих змін, які вони самі ж спровокували. Лавина подій, зрушена їх вчинками та кинутими у маси ідеями, стає стихійною, некерованою, непередбачуваною, і відтепер уже вона диктує спосіб життя і діяльності реформатора. Він – часто невольний змінити ситуацію, яка *вимагає від нього дедалі більшої радикальності* й жертвовності, і стає її заручником. Його мрії про свободу обертаються трагедією особистої не-свободи.

По-третє, усяка надзвичайність і новаційність, особливо релігійна, завжди вимагає певної одержимості, подвижництва, цілковитої присвяти себе служінню, а тому завжди так чи інакше *фанатична*. А відтак – і *упереджена*. Вона – бачить ворогів, вона – конструює ворогів, вона – закликає до нещадної боротьби з ворогами, і постать реформатора оточує не тільки ореол, а й криваві сліди, що маркують його шлях. Зазвичай, саме цей вимір трагічності найбільш очевидний сучасникам і нащадкам.

По-четверте, потенційно трагічними є парадокси поєднання реформ і влади (і особливо реформ релігійних і влади політичної): без потужної владної підтримки реформи *нездійсненні* (і це довела історія лютеранства, що змогло вибороти себе та було інституційоване тільки за підтримки впливової німецької аристократії), але в разі її отримання – реформи істотно *спотворені*, адже виповнюються відтоді не стільки духовно-етичними імперативами, скільки поточними політичними інтересами і цілями (і це так само довела історія лютеранства, яке було використане, зрештою, для підтримки політичної реакції).

По-п'яте, авторитет і харизма реформатора – уже після його смерті – стають аж надто принадними для підваження нових радикальних проектів, а його спадщина – перетворюється на об'єкт численних, у т.ч. найоблудніших, ідейних і політичних інтерпретацій і зловживань. І він не може відповісти і захистити себе з потойбіччя.

Усі ці виміри трагічності цілком застосовні до життя і спадщини Лютера. Суперечливість його поглядів і вчинків; виголошених ним етичних ідеалів і його повсякденного буття; глибокої релігійності і непереборних фобій; високого сумління і невтамованої ворожнечі – все це вимальовує образ людини, яка стала *і провідником, і заручником, і новатором, і жертвою своєї історичної місії*.

Мартін Лютер відкривається нам як нещадний критик селянських повстань (за часів Німецької селянської війни 1524-1526 рр.), збурених його ж власними реформаційними ідеями. Його праця «Проти убивчих і грабуючих орд селян» закликає князів вбивати повсталих селян як «скажених собак» і оголошує розправу з «селянськими ордами», цими «смолоскипами пекла» і «членами діявола» боговгодною справою²⁷⁶. «Нехай, хто тільки може, душить і коле, таємно чи відкрито, і пам'ятає, що нема нічого більш отруйного, шкідливого, бісовського, ніж бунтівник». Так, згодом він страшенно розкається і почне винуватити себе: «Це я, Мартін Лютер, убив цих селян, бо це я закликав до їх вбивства. Їхня кров пролилася на мою голову...».²⁷⁷ Але хіба викреслиш скоєне?

Лютер розкривається у соціокультурному контексті Реформації як украй нетолерантна людина і ксенофоб, що не приховував своєї нелюбові до мусульман, євреїв, «безбожників», закликаючи руйнувати і спалювати мечеті й синагоги. «Лютер в цьому відношенні – просто дитя свого часу», – напише про нього Д. Гарісон. І справді, антисемітизм був поширеною і прикметною ознакою тієї доби, але саме Лютеру належить праця «Про євреїв та їх брехню» – один із найбрутальніших творів, сповнених ненависті до євреїв та юдаїзму, що став своєрідною «біблією антисемітизму»: «Що нам робити з цим розбещеним і мерзенним народом?.. Їх синагоги і школи мусять бути спалені..., їх будинки і житла слід зруйнувати до останку..., ми повинні знищити їх молитовні книги і їхній Талмуд..., їх рабинам під загрозою смерті треба заборонити навчати..., юдеям же слід заборонити їздити нашими дорогами і ходити нашими вулицями... Якщо вони насміляться вимовити ім'я Боже, донесіть на них властям»²⁷⁸. І плюралізм, і толерантність, і легітимність світоглядної та конфесійної диференціації, про які ми говоримо як про здобутки Реформації, були, як влучно акцентував Х. Шиллінг, не стільки *здобутками* Реформації, скільки її дітьми, а ще точніше – онуками й правнуками²⁷⁹. Лютер, широко віруючий християнин, не міг терпіти «відступників від євангельських істин», його власні погляди не містили вчення про свободу совісті в його сучасному розумінні. Для реформатора Європа – це християнський світ, де юдеї, а тим паче мусульмани, могли проживати лише з особливого дозволу влади. Людина, яка залишила по собі заклик «тільки вірою власною врятований будеш!», залишила й інший: «Не вистачило б Рейну, аби потопити усіх ворогів християн!».

Лютер – це і ново-ортодокс, який вимагав жорстоко придушувати ересі у лавах поплічників і нещадно позбавлятися вільнодумців. Через два десятиліття після оприлюднених 95-ти тез він майже зовсім зрікається колишніх ідей про те, що в кожного віруючого є власне усвідомлення Бога, а «внутрішня людина і Бог – єдині». Він натомість переймається тим, аби істини, проголошені ним, були прийняті усіма без винятку. І, не усвідомлюючи того, стає пророком нового

---

²⁷⁶ Брендлер, Г. Мартин Лютер: теология и революция / Герхард Брендлер; [пер. М. Левиной]. – М. : Унив. кн., 2000. – С. 142.

²⁷⁷ Горова А. В. Мартин Лютер и крестьянская война: борьба с самим собой [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/v/martin-lyuter-i-krestyanskaya-voyna-borba-s-samim-soboy>

²⁷⁸ Лютер М. О евреях и их лжи [Електронний ресурс] / Мартин Лютер. – Режим доступу: www.evangelie.ru/forum/t_102111.html

²⁷⁹ Шиллинг Х. Мартин Лютер: бунтарь в эпоху потрясеней. – М. : ББИ, 2017 – С. 655.

варварства, оголошуючи, що в університетах, які досі були справжньою «брамою пекла» треба відкинути «сліпого язичника Аристотеля», а основним предметом викладання зробити Святе Письмо, бо розум – то «повія диявола, яка тільки ганьбить і осквернює все, що каже і чинить Господь». І гуманістичні університети, налякані такою пошестою, починають порожніти. А нововиникле протистояння між Мартіном Лютером і Еразмом Роттердамським, які ще донедавна поважали один одного, означає прірву між войовничим фідеїзмом і раціональним філософсько-богословським знанням.²⁸⁰

Лютер постає як неоднозначний політичний діяч, що й нібито прагнув бути поза політикою і проти політики, але своїми діями торував шлях абсолютизму і навіть деспотизму світської аристократії (і Лютерівська Німеччина замість свободи релігії отримала свавілля і релігійне панування князів). Він, який в 1517 році, за прикладом гуманістів, скріплював свої листи звучним псевдонімом **Мартін Eleutherius** (у перекладі з грецьк. «Вільний») через десятиліття проповідував принцип апостола Павла: «хай підкориться всяка душа вищій владі» у сенсі пасивності, відданості і покірності німецьким князям; відмовляється від теорії вибору священників паствою та принципу вільної організації християнських громад, визнає князів «світськими єпископами» території і главами церковних юрисдикцій. Не випадково, коли фахових істориків лютеранства питають про ідеї та здобутки його духовного лідера, ми чуємо у відповідь: «А про якого з двох Лютерів йтиме мова – про більш раннього, чи більш пізнього?». Як наслідок, в інших країнах протестантизм прокладав шлях до свободи (і насамперед за діяльності Кальвіна і Цвінглі), але в Німеччині – від неї. І не випадково з ім'ям Лютера ціла когорта німецьких мислителів, у т.ч. Томас Манн, Вільгельм Раабе та ін. пов'язують тогочасну політичну катастрофу Німеччини, винищення значної частини населення, етноконфесійний і культурний розпад німецької нації²⁸¹.

Мартін Лютер зовсім не була провідником нових суспільних відносин і вісником європейського капіталістичного духу, що його Макс Вебер справедливо приписує іншим течіям протестантизму, але *не лютеранству*. Не в лютеранській центральній і північній Європі, а в західній частині континенту мирська аскеза і економічні успіхи стають спонуками зростання модерного капіталізму. На питання, чи дозволено біднякові щось закласти і взяти позику для того, щоб зайнятися підприємництвом, яке могло б вивести його зі стану бідності, Лютер відповідає рішучим «Ні!» і додає: «Нехай він живе своїм убогим надбанням і годується з Богом і честю, так він не згрішить і не зробить нічого неправедного»²⁸². Тож Макс Вебер, розуміючи всю велич Лютера, все ж таки писав, що тим, хто цікавиться формуванням нової відповідальної економічної і

---

²⁸⁰ Год Н. Еразм Роттердамський і рух за оновлення Католицької Церкви в XVI столітті // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія» – № 106 (2011). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://papers.univ.kiev.ua/1/istoria/articles/god-n-erasmus-of-rotterdam-and-the-movement-for-catholic-renewal-in-the-xvi-cen_15341.pdf. – С. 15.

²⁸¹ Суперечливий Лютер: інший погляд на реформатора [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.religion.in.ua/?do=search&subaction=search&story=АнатолійДенисенко&blog=1>

²⁸² Шиллинг, Х. Мартин Лютер: бунтарь в епоху потрясений. – М.: ББИ, 2017 – С. 536.

політичної свідомості слід звертатися не до Лютера, а до тих суспільств, де своє коріння пустив кальвінізм.²⁸³

Зрештою, Мартін Лютер – людина, чий характер з віком помітно псувався, ставав грубим, лайливим, дратівливим, нетерпимим, яку побоювалися навіть власні діти. Так само лайливими і грубими стають його листи і памфлети. Через двадцять років на зміну стилістиці його 95-ти тез, написаних чітко і послідовно, у богословськи виважених і лаконічних формулюваннях і «в ім'я любові до істини та прагнення розтлумачити її»²⁸⁴, приходять зовсім інший стиль. «Його Чортівняцтво», «папа-віслюк з осячними вухами», «римський гермафродит»²⁸⁵ – такими словами відтепер сповнені його праці («Проти Римського папства, 1538 р.). «Лютеранська трагедія перетворюється на комедію», – напише з гіркотою Еразм Роттердамський. Можливо, тепер він написав би інакше – так, вона набуває комічних форм, але трагедією бути не перестає.

Та річ не тільки в тім, що Лютер усе життя боровся зі своїми власними демонами, кидався від волелюбності до деспотії, ставав заручником політичних амбіцій німецьких курфюрстів. Маркером трагічності помічена і подальша доля його вчення.

З одного боку, Лютеранська Церква, оголосивши себе єдиною повноважною спадкоємицею реформатора, доклала дійсно неоціненних зусиль у справу збирання, тлумачення та осмислення спадщини Лютера. Але, з іншого боку, саме вона стала противником його найсмівливіших проєктів і відкинула його найрадикальніші ідеї²⁸⁶. Як наслідок, найбільш цінні демократичні принципи життя і плюралізму релігійної свідомості були зреалізовані іншими протестантськими течіями і рухами.

Поряд із тим, низка істориків і політиків (від К. Барта і Р. Нібура до Д. Инге і Х. Хесра) висновують про Лютера як одного з найголовніших винуватців цілковитої відсутності гуманізму, терпимості, релігійної, політичної й духовної свободи у протестантській частині Німеччини і навіть натхненника націонал-соціалізму. На Лютера покладають вину за те, що німці перетворилися на «націю вродженого протестантизму», покірну, послужливу, терплячу «немов вуличний жебрак»; за те, що його праці стали зручним і авторитетним джерелом для нацистської пропаганди; за те, що німецькі лютеранські пастори виявили майже однастайну відданість Третьюму Рейху та його фіюеру і цитували Лютера, виправдовуючи Кришталеву Ніч²⁸⁷.

Можна по-різному ставитися до таких звинувачень та інтерпретацій поглядів Лютера. Але це також є суперечливою спадщиною Реформації, про

---

²⁸³ Каубе Ю. Макс Вебер. Жизнь на рубеже эпох. – М. : Дело, 2016. – С. 244.

²⁸⁴ Лютер М. 95 тезисов. Диспут о прояснении действительности индульгенций [пер. с лат. А. И. Рубана] / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.reformed.org.ua/2/31/Luther

²⁸⁵ Лессер Й. Третий Рейх: символы злодейства. История нацизма в Германии. 1933-1945. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.litres.ru/yonas-lesser/tretiy-reyh-simvoly-zlodeystva-istoriya-nacizma-v-germanii-1933-1945/page-5/>

²⁸⁶ Зоц В. Гуманизм: вечный поиск синтеза человеколюбий. – М. : Раритет, 1995. – С. 17–18.

²⁸⁷ Лессер Й. Третий Рейх: символы злодейства. История нацизма в Германии. 1933-1945. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.litres.ru/yonas-lesser/tretiy-reyh-simvoly-zlodeystva-istoriya-nacizma-v-germanii-1933-1945/page-5/>

яку варто чесно і критично поговорити, руйнуючи поширені (і свої власні) стереотипи.

В жодному разі, ми не прагнемо применшити спадок Лютера чи його духовне подвижництво. Це – велика людина, що доклала свою частку зусиль у зміну західної цивілізації, але це – *тільки людина*, суперечлива, неоднозначна, із тягарем своїх особистих мук і помилок. «Прошу, не варто згадувати мого імені, – писав Лютер, звертаючись до своїх послідовників, – і називати себе лютеранином, а не християнином. Хто такий Лютер? Адже врешті-решт вчення-то не моє... Хіба можна..., щоб *діти Христові* називалися моїм, далеко не святим ім'ям?»²⁸⁸.

Тож спроби відійти від пафосу «ювілейно-Реформаційної» доби, поглянути на неї як горнило людських доль – непростих і неоднозначних, відчитати трагічну суперечливість постатей її ідейних провідників є надто важливими для розуміння феномену реформаторства.

3.2 Оксана Тарасівна ШЕПЕТЯК. СИРО-ЯКОВИТСЬКА І КОПТСЬКА ЦЕРКВИ ЯК ВИРАЗНИКИ СХІДНОГО ХРИСТІЯНСТВА

У статті проведений аналіз становлення та історичної значимості двох традицій Східного християнства, які виокремились внаслідок неприйняття богословських постанов Халкедонського Вселенського Собору, тобто перейняли у власну богословську традицію значні впливи монофізитства. Йдеться про Сиро-Яковитську та Коптську Церкву, а також Церкви, які перебувають з ними в історичній та богословській спорідненості.

Ключові слова: Коптська Церква, Сиро-Яковитська Церква, монофізитство, східне християнство.

Oksana Tarasivna SHEPETYAK. SYRIAC JACOBITE AND COPTIC CHURCHES AS REPRESENTATIVES OF EASTERN CHRISTIANITY

The article deals with analysis of the formation and historical significance of two traditions in Eastern Christianity, which emerged as a result of the rejection of theological decisions of the Chalcedon Ecumenical Council, that means, they adopted into their own theological tradition significant influences of monophysitism. This concerns Syriac Jacobite and Coptic Churches, as well as the churches that are associated with them in historical and theological cognition.

Key words: Coptic Church, Syriac Jacobite Church, Monophysitism, Eastern Christianity

Актуальність дослідження. Різноманіття і багатогранність Християнського Світу є предметом численних досліджень спеціалістів різноманітних сфер і галузей. Більшість дослідників виділяють три напрями християнства: католицизм, православ'я та протестантизм. При такому поділі

---

²⁸⁸ Лютер, М. Время молчания прошло. – Х. : Око, 1994. – С. 106.